

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ГАЛІАХМЕТОВ ІГОР АБЗАЛОВИЧ

УДК 347.214.2

ПІДПРИЄМСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ОДЕСА - 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії

Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент

Кізлова Олена Сергіївна,

Одеська національна юридична академія,

доцент кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Коссак Володимир Михайлович,

Львівський національний університет

імені Івана Франка МОН України,

завідуючий кафедрою цивільного права і процесу

кандидат юридичних наук, доцент

Резніченко Семен Васильович,

Одеський юридичний інститут

Національного університету внутрішніх справ

МВС України,

начальник кафедри цивільного і трудового права

Провідна установа

Інститут держави і права імені В.М. Корецького,

науково-дослідний відділ цивільного, трудового і

підприємницького права,

Національна академія наук України, м. Київ

Захист відбудеться “13” травня 2005 року о 10 годині на засіданні

спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної

академії за адресою: 64009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної

юридичної академії за адресою: 64009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “___” квітня 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Цивільні права на підприємство як майновий комплекс є по суті новелами для сучасного українського суспільства, тому що вони засновані на нових положеннях про цей об'єкт, які вміщені у нормі ст. 191 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України). Ще на початку 20-х рр. минулого століття права на підприємство як об'єкт майнових відносин були визнані в нашій країні буржуазними і такими, що не відповідають основам радянського суспільства згідно з Декретом Всеросійського ЦВК від 27.10.1921 р. “Про націоналізацію підприємств”, який незабаром був поширений на територію УСРР. Однак ці права, враховуючи природні якості й склад підприємства, були загальноприйнятими у дореволюційний період та й у наші дні, вони існують у деяких цивільно-правових системах зарубіжних держав (ФРН, Франція, Італія, США тощо).

ЦК України 2004 р. надає можливість суб'єкту підприємницької діяльності мати права на підприємство як єдиний майновий комплекс (далі -ЄМК), що використовується для здійснення підприємницької діяльності. Отже, із прийняттям нового кодифікованого цивільного акта України підприємство було виділене в самостійний об'єкт цивільних прав та отримало в сучасному цивільному обороті більш або менш повне правове регулювання.

У юридичній літературі є декілька спеціальних робіт, які присвячені дослідженню правового режиму підприємства як об'єкта цивільних прав.

По-перше, хотілося б зазначити, що даний аспект розглядався дослідниками — правознавцями ще в період першої радянської кодифікації цивільного права. Зокрема, поняття “підприємство” було об'єктом дослідження в докторській дисертації (1952 р.) А.В. Карасса, який зазначав, що соціалістичне (державне) підприємство представляє собою самостійний об'єкт права державної власності, відмінний від засобів виробництва. Крім того, починаючи з початку 20-х років минулого століття зазначена тема в певних межах розглядалася в наукових дослідженнях і працях С.А. Алфеевського, В.Н. Шретера, Л.С. Джомарджидзе, А.В. Дозорцева, В.М. Догадова, С.І. Вільнянського, А.А. Конюса. У контексті розробки концепції про підприємство як юридичну особу до зазначеного поняття зверталися у своїх працях К.А. Флейшиць, А.В. Венедиктов, С.М. Братусь, О.С. Іоффе, О.А. Пушкін, Х.Е. Бахчисарайцев.

По-друге, в період другої кодифікації цивільного законодавства (1963 р.) положення про підприємство як майновий комплекс зникає, як і зникає на двадцятип'ятирічний період інтерес до розробки та дослідження

зазначеного поняття (До прийняття нового закону “Про власність в СРСР” від 06.03.1990 р., де п. 2 ст. 17, ч. 2 ст. 21 і п. 1 ст. 22 зазначеного Закону визначали підприємство як об’єкт власності). Тільки перехід до ринкових відносин і реформування цивільного законодавства до економічних реалій сьогодення відродило в 90-х рр. ХХ ст. дослідження поняття “підприємство” уже як об’єкта цивільних прав. Серед російських дослідників даної теми можна назвати Ю.Х. Калмикова, М.І. Кулагіна, В.В. Вітрянського, М.І. Брагінського, Є.О. Суханова, С.Б. Пугінського. Сучасні правничі дослідження в Україні також торкаються зазначеної теми, зокрема її розглядали Я.М. Шевченко, М.В. Венецька, В.М. Селіванов. Окремі напрямки дослідження, що пов’язані з майновим комплексом підприємства, були розглянуті у наукових працях І.Й. Пучковської, Р.А. Майданика, М.Б. Гончаренка.

Даній темі дослідження присвячені чотири дисертаційних робіт із спеціальності 12.00.03 (“гражданское право; семейное право; международное частное право”) у Російській Федерації, котрі написані після набуття чинності нового цивільного кодексу 1995 р. Зокрема, дисертація С.А. Степанова “Підприємство як майновий комплекс за Цивільним кодексом Російської Федерації” (2000 р.).

В якому порядку здійснюються цивільні права на підприємство як ЄМК та забезпечується його оборотоздатність - ось основні питання, пов’язані з діяльністю суб’єктів підприємництва, що часто зустрічаються у практиці. Відокремлення із загальної сукупності майна саме підприємства в якості об’єкта цивільних прав пояснюється не тільки важливістю для економіки країни існування підприємств, які тісно пов’язані з іншими видами майна, але й тим, що до підприємств відносять найбільш цінні та суспільно значимі комплексні об’єкти. Тобто, якщо майно є одним із основних об’єктів цивільного (майнового) обороту, то потребують дослідження новели цивільного законодавства України про майнові комплекси (підприємства та кондомініуми) як об’єкти цивільного обороту. А останнє вимагає проаналізувати положення про правовий режим, про право власності держави, юридичних та фізичних осіб на підприємство як ЄМК, а також про обмежені речові права юридичних осіб на господарювання з підприємством власника. Ознайомлення потребують також проблеми, що виникають під час проведення державної реєстрації прав на підприємство як об’єкта нерухомості та підстави відмови у ній за законодавством.

Певним чином потрібно розглянути зобов’язання, що випливають із договору купівлі — продажу майнового комплексу підприємства в контексті здійснення підприємницької діяльності. Зазначений вид договору розглядався в контексті теоретичного і практичного аспектів на підставі

законодавства України, а саме розглядались основні елементи зазначеного договірнього зобов'язання, де підприємство виступає як особливий предмет цього договору, а також права і обов'язки сторін у зобов'язанні, що здійснюються щодо підприємства.

Зобов'язання, що випливають із договорів оренди майнового комплексу підприємства в цілому, теж викликають інтерес для наукового дослідження. Чинне законодавство про оренду підприємства вдосконалюється разом із змінами цивільного законодавства, але зберігає певні правові проблеми його застосування, наприклад, при передачі виключних прав за договором оренди підприємства.

Актуальність зазначеної теми дисертаційної роботи і вирішення наукових задач простежуються при критичному аналізі чинного законодавства про правові засади цивільного обороту підприємства як ЄМК. Вона посилюється з прийняттям норм — новел у ЦК України у зв'язку з оцінкою шляхів їх реалізації в практичній діяльності.

Доцільність написання зазначеної роботи для розвитку відповідної галузі науки, особливо на користь України, підтверджується ще тим, що ознайомлення з цивільно-правовими аспектами про підприємство як ЄМК надасть змогу правознавцям зорієнтуватися у великому обсязі законодавства, що змінюється, продемонструє кожному наскільки важливо сьогодні систематизувати знання про цей специфічний об'єкт цивільних прав.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямків наукових досліджень Одеської національної юридичної академії МОН України на 2001-2005 рр. в межах теми “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U001195). Тема дисертаційної роботи безпосередньо відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії в рамках теми “Традиція приватного права в Україні”.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є: розробка цивільно-правового підходу у визначенні правової природи та напрямків правового регулювання обігу підприємства як ЄМК; аналіз концептуальних положень, виявлення певних їх недоліків; аналіз проблем правового регулювання обігу підприємства в речових і договірних відносинах і юридичної практики та відпрацювання рекомендацій з удосконалення законодавства.

Керуючись зазначеною метою, були поставлені та вирішені наступні завдання: 1) досліджені передумови виникнення та еволюція поняття підприємство в інституті об'єктів цивільних прав; 2) сформульовано поняття

підприємства як об'єкта цивільних прав; 3) вивчено вітчизняний та зарубіжний досвід правового положення підприємства як об'єкта речових і зобов'язальних прав; 4) проведено дослідження економічної та правової природи підприємства як певної категорії та визначено його місце серед інших об'єктів цивільних прав та цивільно-правових інститутів; 5) проаналізовані правові джерела в частині регулювання ними договірних відносин, що передбачені ЦК України, об'єктом яких виступає підприємство як ЄМК; 6) визначені особливості регулювання обігу підприємства як ЄМК в окремих правовідносинах, що врегульовані ЦК України; 7) обґрунтовані пропозиції до законодавства щодо регулювання договірних відносин, об'єктом яких виступає підприємство як ЄМК.

Об'єктом дисертаційного дослідження є цивільні правовідносини, що виникають під час обороту підприємства у сфері економіки України та полягають у застосуванні та реалізації цивільних прав суб'єктами, що беруть участь в речових і зобов'язальних (договірних) відносинах, об'єктом яких виступає підприємство як ЄМК.

Предметом дисертаційного дослідження є цивільні права на підприємство як ЄМК, їх особливість та напрямки регулювання.

Методологічну основу дослідження становили сучасні методи пізнання, а саме діалектичний, логіко — догматичний, історико-правового аналізу, порівняльно-правовий, системного аналізу і правового моделювання. При дослідженні правової природи двохаспектності підприємства застосовувався діалектичний метод. За допомогою основних законів формальної логіки визначене поняття підприємство як ЄМК, а також його місце серед інших об'єктів інституту цивільних прав. Історико-правовий аналіз використаний для дослідження становлення та розвитку речових і зобов'язальних (договірних) правовідносин, об'єктом яких є підприємство як ЄМК. За допомогою методів порівняльно-правового та системного аналізу узагальнено зарубіжний досвід правового регулювання зазначених відносин, опрацьовано значну кількість джерел правового регулювання обігу підприємства в Україні, встановлені їх особливості та здійснена класифікація таких джерел. Метод правового моделювання при дослідженні допоміг сформулювати обґрунтування щодо практичної доцільності і необхідності специфічного явища - підприємство як об'єкт цивільних справ.

Теоретичну основу дослідження, окрім робіт вищезазначених авторів, що стосуються безпосередньо характеристики підприємства як об'єкта цивільних прав, становлять праці провідних вчених дореволюційного, радянського періодів та сучасної України, зокрема, Д.І. Меєра, Г.Ф. Шершеневича, С.М. Братуся, Х.Е. Бахчисарайцева, Д.М. Генкіна, К.А. Флейшиць, А.В. Карасса, О.А. Пушкіна, О.С. Іоффе,

Н.О. Саніахметової, В.М. Селіванова, Я.М. Шевченко, О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Ю.Х. Калмикова, І.Й. Пучковської, Р.А. Майданика, О.С. Кізлової та ін. При написанні дисертації були використані також джерела з дослідження поняття “підприємство як майновий комплекс”, а саме праці зарубіжних правознавців — теоретиків і економістів В.В. Вітрянського, М.І. Брагінського, Є.О. Суханова, Ж. де Моранд'єра, Л. Еннекцеруса, К. Шампо, Г. Брокса, Ю.С. Поварова, А.В. Грибанова та ін.

Емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять: нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, а також певні міжнародні акти, які регулюють правовідносини щодо підприємства як об'єкта цивільних прав; договори купівлі-продажу, оренди і управління ЄМК підприємства, що укладені за участю суб'єктів підприємницької діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає в тім, що воно є першим в Україні комплексним цивільно-правовим дослідженням правової природи підприємства як ЄМК, його ознак, особливостей і напрямків регулювання відносин із зазначеним об'єктом в Україні.

У дисертації сформульовані наступні нові науково-теоретичні висновки та практичні рекомендації, які й виносяться на захист. Зокрема, вперше: 1) пропонується авторське визначення поняття “підприємство” як об'єкта цивільних прав з виділенням ознак та характерних рис; 2) розглянута еволюція поняття “підприємство” в умовах розвитку цивільного права та кодифікації в Україні; 3) обґрунтовується міркування про доцільність розгляду ЄМК підприємства як об'єкта права власності та інших речових прав, зокрема, права на господарювання з ЄМК власника в умовах чинного законодавства та дана систематизація зазначених відносин; 4) обґрунтовується необхідність відрізнити договір управління підприємством як ЄМК, що знаходиться в іпотеці, від договору управління підприємством як ЄМК; 5) визначається правова природа понятійних конструкцій “єдиний майновий комплекс” і “цілісний майновий комплекс” як самостійних категорій, що ґрунтується на підставі порівняльного аналізу.

Удосконалено формулювання низки положень, які недостатньо визначені в законодавстві та потребують уточнення, а саме: 1) зміст договору купівлі-продажу ЄМК підприємства; 2) спеціальні умови договору оренди ЄМК підприємства; 3) правові норми про управління ЄМК приватного (унітарного) підприємства як об'єкта спадкових прав.

Цивільно-правовий підхід до розгляду зазначених правовідносин дозволяє дійти висновку про провідну роль підприємства не тільки як суб'єкта права, але і як об'єкта цивільних прав. Тому на підставі положень, отриманих в результаті дослідження, дістали подальший розвиток питання,

зокрема: подолання колізій і вірності тлумачення норм, що обумовлюють підприємство або як суб'єкт права або як об'єкт права; вирішення розбіжностей між понятійними конструкціями “єдиний майновий комплекс” і “цілісний майновий комплекс”; реєстрації цивільних прав на ЄМК підприємства; процедури ліквідації підприємства як юридичної особи в процесі звернення стягнення на майновий комплекс при іпотеці; купівлі-продажу або оренди ЄМК підприємства.

Автором обгрунтована доцільність прийняття необхідних правових норм щодо фіксації в законі переліку майна, що відноситься до складу майнового комплексу із зазначенням необхідної сукупності елементів, без яких не можна розпочати здійснювати підприємницьку діяльність, тобто використовувати це майно за прямим призначенням, а також встановлення критеріїв оцінки якості майнового комплексу як товару при купівлі-продажу, мінімальних строків оренди майнового комплексу підприємства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання теоретичних положень і висновків дисертаційної роботи в процесі юридичної діяльності з метою розвитку і вдосконалення законодавства України про підприємство як ЄМК. Положення дисертації можуть застосовуватися в навчальному процесі в рамках цивільно-правових дисциплін з метою розроблення програм відповідних тем та методичних матеріалів, котрі будуть призначені для студентів юридичних навчальних закладів. Результати дослідження можуть бути використані практичними працівниками при укладенні ними відповідних договорів. Зокрема, на увагу практиків заслуговують положення про зміст договорів купівлі-продажу, оренди ЄМК підприємства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи доповідались, зокрема, на III Міжнародній науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень 2004” (м. Дніпропетровськ), Першій Міжнародній науково-практичній конференції “Науковий потенціал світу” (м. Дніпропетровськ, 2004 р.) і III Міжвузівській науково-практичній конференції “Історико-правові та соціально-економічні аспекти розвитку суспільства” в Українсько-російському інституті (філіалі) Московського державного відкритого університету (м. Чернігів, 2004 р.).

Положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії та кафедри цивільного і господарського права Чернігівського державного інституту економіки і управління. Матеріали використовувались у Чернігівському державному інституті економіки і управління в навчальному процесі при проведенні занять з курсу “Цивільне і сімейне право”, а також при підготовці навчально-методичних матеріалів по даній дисципліні.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у п'ятих статтях в наукових журналах, що входять до переліку наукових фахових видань ВАК України, та в матеріалах і тезах зазначених науково-практичних конференцій загальним обсягом 3,1 авторських аркушів.

Структура дисертації обумовлена метою та завданням дослідження. Наукове дослідження будується за принципом поступального розгляду окремих питань, які пов'язані проблематикою дисертації. Обраний напрям наукового дослідження допоможе чітко визначити поняття “підприємство як ЄМК”, його оборотоздатність та місце в системі об'єктів цивільних прав.

Робота складається із вступу, трьох розділів, які включають в себе дев'ять підрозділів, а також висновків, списку використаних джерел (227 найменування), додатку, що вміщує Зведену таблицю “Справи з економічних спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин стосовно єдиного майнового комплексу підприємства”. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінки комп'ютерного тексту, в тому числі список використаних джерел і додаток - 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, дається характеристика об'єкта, предмета і методології дослідження, визначаються мета, завдання дослідження, науково-теоретична основа, формулюються наукова новизна та основні положення, які виносяться на захист, висвітлюється практичне значення та апробація результатів дослідження, вказуються публікації за темою дисертаційної роботи.

Перший розділ “Поняття “підприємство” як об'єкт цивільних прав” присвячений постановці проблеми, дослідженню стану вивчення проблеми, визначенню методологічного підґрунтя ключових понять дослідження.

У **підрозділі 1.1 “Поняття “підприємство” в системі об'єктів цивільних прав”** зазначається, що особливим різновидом нерухомості є комплекси взаємопов'язаних нерухомих і рухомих речей, що використовуються за загальним призначенням як єдине ціле. До них відносяться підприємства як ЄМК і кондомініуми (в українському законодавстві “житлові комплекси” згідно ст. 1 Закону України “Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку” від 29.11.2001 р.). Термін “підприємство” використовується в нашому законодавстві і для позначення деяких видів юридичних осіб - суб'єктів господарського права. Однак у майновому обороті підприємства визнаються об'єктами за ст. 191 ЦК України, а не суб'єктами права за ст. 62 Господарського кодексу України

(далі - ГК України). Підприємство в цілому або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди (крім фінансового лізингу) та інших правочинів, пов'язаних з набуттям, зміною та припиненням речових прав. Словосполучення терміну “єдиний майновий комплекс” вживається тільки в рамках даного законодавчого акта. У положеннях більшості цивільно-правових актів України зустрічається понятійна конструкція “майновий комплекс”, а в спеціальних - “цілісний майновий комплекс” (далі - ЦМК). Відмічено, що в якості об'єкта права - нерухомого майна - підприємство може належати будь-яким суб'єктам підприємницької діяльності. Не виключена можливість належності одному суб'єктові декількох підприємств - ЦМК, зокрема таких, що належать до різних видів підприємницької діяльності.

У другій частині зазначеного підрозділу визначено, зокрема, що за цивільним законодавством майновий комплекс обумовлює “складну річ”, до якої входять по своїй природі декілька речей та прав на них, а також за законом інші види майна та майнові права, зокрема, і обтяжені. До більшої частини сукупності речей, що утворює зазначений майновий комплекс (земельна ділянка, споруди тощо), головною ознакою постає фізична властивість зазначених речей (тобто “нерухомість”) згідно з ч. 1 ст. 181 ЦК України, “переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення”. Надалі автор дав правову характеристику окремим елементам підприємства, що не визначені ЦК України або ГК України. Визначено, що майновий комплекс характеризується індивідуальною ознакою згідно з ч. 1 ст. 184 ЦК України. Замінити зазначений комплекс на інший не можна, тому що він є неспоживчою річчю (майном) згідно з ч. 2 ст. 185 ЦК України, “яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу” (точніше, під первісним виглядом потрібно розуміти здатність використовувати його в підприємницькій діяльності, тобто відтворюватися, давати прибуток).

Майновий комплекс потрібно розглядати як головну річ в цілому (його найкраще позначати серед інших об'єктів як “підприємство”), до складу якого входять речі (“предмети матеріального світу” ст. 179 ЦК України), що пов'язані між собою та в цілому (єднає їх) з підприємством спільним призначенням, як приналежності. Одні речі, як земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування слідує за головною річчю (підприємством) по своїй природі, а другі - інвентар, сировина, продукція, права вимоги, борги тощо - слідує за підприємством згідно з законом (ч. 2 ст. 186 і ч. 2 ст. 191 ЦК України). Нарешті визначена була головна ознака майнового комплексу (підприємства) - складність зазначеного об'єкта, тобто він є єдиним цілим, “що дає змогу використовувати його за призначенням” (ч. 1 ст. 188 ЦК

України). Зазначено було, що продукція, плоди та доходи, які виробляються, добуваються та одержуються з речі - майнового комплексу (ч. 1 ст. 189 ЦК України), а він є особливим об'єктом, як сукупність речей, майнових прав і обов'язків (ст. 190 ЦК України), та додатково ознакою (використання “для здійснення підприємницької діяльності”) виділяється в понятійну конструкцію “підприємство” (ч. 1 ст. 191 ЦК України). Таким чином, у даному розділі була здійснена класифікація поняття “підприємство” як об'єкта цивільних прав та його складових елементів.

У підрозділі 1.2 “Еволюція поняття “підприємство” в умовах розвитку цивільного права” здійснена спроба дослідити еволюційний процес зазначеного поняття з початку формування цивільного законодавства та його кодифікації в Україні та в інших державах на підставі історико-правового аналізу, порівняльно-правового та системного аналізу. Визначено, що новела цивільного законодавства (ст. 191 ЦК України) віддзеркалює концепцію, яка розроблена німецькою правовою доктриною та отримала широке визнання й розповсюдження на практиці та в літературі різних країн, згідно з якою підприємство представляє собою певний майновий комплекс, що в якості такого є об'єктом права.

Досліджено, що це поняття знайшло своє певне законодавче втілення і тлумачення ще в дореволюційній Росії, тоді особливого значення набув термін у словосполученні “торгове підприємство”. Дане поняття досліджували відомі російські дореволюційні вчені — правознавці Д.І. Меєр, Г.Ф. Шершеневич та ін. Визначено, що з першої половини ХІХ ст. у правових джерелах зберігалось нечітке уявлення про поняття “фабрика”, “завод” і “ремісничий заклад”, про поділ (види) підприємств. Відмічено, що у радянський період поняття “підприємство” набуло ширшого застосування у правотворчій діяльності та юридичній науці. Так розділ “Об'єкти прав (майна)” ЦК УРСР 1922 р. вже містив це поняття, зокрема, в ст. 21 і ст. 22.

Одночасно було встановлено, що, по-перше, підприємство визначалося суб'єктом права, а по-друге, - об'єктом цивільних прав. На думку автора, таке двохаспектне застосування поняття “підприємство” в ЦК було допущене законодавцем свідомо. Це не суперечило принципам юридичної техніки, адже суб'єктом права було визнано те підприємство, яке має статус юридичної особи, а об'єктом права - підприємство, яке являє собою певну сукупність речей (майновий комплекс), що може бути у власності відповідного суб'єкта права власності. Іншими словами, в післяреволюційному цивільному законодавстві двохаспектне застосування терміна “підприємство” не було юридичною помилкою.

На підставі дослідження поняття “підприємство” у цивільному законодавстві України, насамперед, автор виділив наступні періоди

існування зазначеного терміна в правових джерелах, як: перший дореформений період (кінець XVIII ст.-1860-і рр.), коли були перші згадки про підприємство в правових актах; другий пореформений період (1861-1918 рр.), в який відбулось юридичне закріплення цього поняття у Зведенні законів цивільних Російської імперії в редакції 1910 р.; третій перший радянський період (1919-1963 рр.), поняття вживається, насамперед, як об'єкт цивільних прав; четвертий другий радянський період, що характеризується повним вилученням підприємства як майнового комплексу із цивільного обороту України (1964-1991 рр.); п'ятий — сучасний (з 1992 р. і по сей час), в котрому розглядається це поняття в двох правових аспектах, тобто і в якості суб'єкта права, так і в якості об'єкта цивільних прав.

У підрозділі 1.3 “Юридична природа підприємства як об'єкта цивільних прав” міститься визначення підприємства як об'єкта цивільних прав, розглядаються його ознаки та виділяються характерні риси, аналізуються нормативні джерела, що визначають підприємство як майновий комплекс на підставі порівняльного аналізу положень ЦК України і спеціального цивільного законодавства. Поняття підприємство як ЄМК, його ознаки та характерні риси, а також склад майнового комплексу розглядаються з точки зору сучасних вимог. Так аналіз цивільного законодавства, в тому числі речово-правових норм ГК України, та міркування науковців про поняття підприємства як об'єкта цивільних прав надав підставу зробити висновок, що підприємство - особливий складний об'єкт цивільних прав, що представляє собою ЄМК, сукупність майна та майнових прав якого забезпечує провадження окремої господарської діяльності, визнаний нерухомістю в цілому, і який вимагає конститутивної (державної) реєстрації в порядку передбаченому законодавством. Тобто, підприємство як ЄМК і нерухомість є, насамперед, завжди незамінна індивідуально-визначена річ, представляє значну майнову цінність, має суспільне значення та неспоживча взагалі або має тривалий строк користування (більше 12 місяців. - прим, автора).

Отже, зроблений аналіз нормативно-правових актів стосовно майна, що входить у ЄМК, передбачає розподіл його на три групи об'єктів, які підлягають передачі або відчуженню за цивільними правочинами (договорами), а саме: 1) основні засоби (матеріальні і нематеріальні активи), що складають єдине ціле майнового комплексу і переходять у повному обсязі; 2) майнові права, що передаються в порядку, на умовах і в межах, визначених законом для структурно відокремленого підприємства (тобто за винятком тих прав і обов'язків, які власник не вправі передавати); 3) права вимоги до боржників і борги перед кредиторами.

При вживанні терміна “підприємство” у застосуванні законодавчих та інших нормативних актів, а також при застосуванні існуючих норм необхідно передусім усього з'ясувати, в якому значенні вжито це поняття, тобто в тому чи іншому контексті. Лише тоді можна бути в певній мірі впевненим у вірності тлумачення або застосування закону.

Другий розділ “Підприємство як об'єкт речових прав” присвячений дослідженням питань визнання підприємства як об'єкта права власності та інших речових прав, правового положення майнового комплексу підприємства в іпотеці.

У підрозділі 2.1 “Право власності на підприємство як єдиного майнового комплексу” дисертант на підставі аналізу чинних правових актів досліджує підприємство як ЄМК в контексті об'єкта права власності. На сторінках зазначеного підрозділу були охарактеризовані усі можливі способи формування майнового комплексу підприємства. Так підприємство може бути утворене за допомогою первісних способів набуття права власності таких, як: по-перше, створення нової речі внаслідок виробничої діяльності (виробництва), наприклад, побудова підприємства як майнового комплексу або його створення; по-друге, переробка речі (специфікація), наприклад, здійснення переобладнання, зміна профілю виробництва тощо є наступним способом набуття права власності; по-третє, націоналізація. Останній спосіб набуття права власності в Україні законом не передбачений.

Окремо було виділене, що суб'єкт підприємницької діяльності може створювати інші відокремлені майнові комплекси або підприємства, так би мовити дочірні, але це є більш похідним способом набуття права власності тому, що це право виникає в порядку правонаступництва при реорганізації юридичної особи (поділу її). Особливо потрібно зазначити, що підставою виникнення права власності на підприємство як майновий комплекс є поділ або злиття майнових комплексів (ст. 59 ГК України). Похідними способами набуття права власності на майновий комплекс підприємства є численні цивільні правочини. У свою чергу, потрібно відзначити, що джерела формування цього майна визначені ч. 1 ст. 140 ГК України. Таким чином, головною юридичною підставою формування майнового комплексу підприємства є відповідні закони, засновницькі документи або статут підприємницьких товариств (розмір, склад і джерела статутного фонду), рішення власника — засновника підприємства та правочини (купівля — продаж, оренда, приватизація тощо).

На сторінках підрозділу також були розглянуті проблеми запровадження державної реєстрації цивільних прав на підприємство як ЄМК або його відокремлений структурний підрозділ.

У підрозділі 2.2 “Речові права юридичних осіб на господарювання з єдиним майновим комплексом (підприємством) власника” дається характеристика інших речових прав, що можуть бути встановлені на підприємство як майновий комплекс. Зокрема були в одному комплексному аналізі охарактеризовані як речові права, встановлені ЦК України (сервітут, суперфіцій), так і окремі речові права, що можуть бути встановлені на майновий комплекс підприємства згідно з відповідними статтями ГК України та Земельного кодексу України. Визначено, що окремі елементи майнового комплексу можуть перебувати в різних речово-правових режимах (Так, земельна ділянка на якій розташований ЄМК підприємства, що входить до його складу (ч. 2 ст. 191 ЦК України), може виступати об'єктом сервітутів, а іноді суперфіція). Встановлено, що як предмет обтяження ЄМК повинен характеризуватися за індивідуальними ознаками, а якщо предметом обтяження є сукупність об'єктів рухомого майна, які входять до майнового комплексу підприємства, то додатково додаються родові ознаки. В обох випадках опис предмета обтяження повинен дозволяти ідентифікувати ЄМК або його окремих елемент як предмет обтяження.

Права господарського відання і оперативного управління (за ГК України) на підприємство як ЄМК є спеціальними, якими наділяються суб'єкти господарювання, та зберігають свою актуальність як наслідок виходу із централізації управління економіки, що існувала в недалекому минулому. В умовах поглиблення приватизаційних процесів зазначені речові права будуть послідовно зникати. На думку автора, залежно від виду суб'єкта господарювання та якщо підприємство утворено (засновано) і сформовано за статутним фондом унітарно - одним засновником, то спостерігаються наступні ознаки: 1) ЄМК в цілому не може належати суб'єкту господарювання — юридичній особі крім, як на праві господарського відання; 2) навіть приватне підприємство — юридична особа володіє ЄМК на праві господарського відання, хоча можливе і застосування права оперативного управління. Надання права оперативного використання майна суб'єктом господарювання можливе без згоди власника — засновника.

Щодо корпоративного підприємства, де майновий комплекс перебуває в режимі права власності двох або більше осіб, застосування права господарського відання не є актуальним. Адже більшість зазначених підприємств створюються в формі господарських товариств, виробничих кооперативів тощо і реалізація прав на ЄМК регулюється спільним рішенням (договором), що обумовлює безпосереднє управління і розпорядження зазначеними правами без узгодження з володільцями корпоративних прав.

У підрозділі 2.3 “Іпотека підприємства як єдиного майнового комплексу” було досліджено та встановлено, зокрема, наступні особливості:

1) майновий комплекс, що знаходиться в праві господарського відання або оперативного управління, передається в іпотеку за згодою власника — установника унітарного або казенного підприємства. У свою чергу, права господарського відання або оперативного управління (тобто, права на чужу річ) на майновий комплекс підприємства не можна заставити тому, що ними наділяються певні суб'єкти господарювання для певних цілей - підприємництва; 2) завжди зберігається ознака функціонування підприємства в іпотеці, що забезпечує матеріальне виробництво; 3) управління підприємством, що знаходиться в іпотеці, спрямовується на задоволення забезпечених іпотекою вимог іпотекодержателя. На нашу думку, зазначені відносини не є тотожними з договірними зобов'язаннями, врегульованими главою 70 ЦК України (“Управління майном”), адже не спостерігається ознака зобов'язання за плату здійснювати управління майном в інтересах установника (власника ЄМК) або вигодонабувача; 4) іпотека встановлюється на реально існуючий об'єкт - діюче підприємство; 5) має місце складна процедура звернення стягнень на ЄМК підприємства.

Третій розділ “Договір як підстава здійснення цивільних прав на підприємство” містить дослідження змісту договорів, за допомогою яких переходять зазначені права на ЄМК підприємства в контексті новел ЦК України.

У підрозділі 3.1 “Договір купівлі-продажу підприємства як єдиного майнового комплексу” було встановлено, що під час укладання договору купівлі-продажу ЄМК підприємства продається речове право (насамперед, сукупність речових прав як ціле), яким володіє тільки власник, котрий є засновником підприємства. За договором здійснюється перехід права власності на майновий комплекс підприємства від попереднього власника до іншого суб'єкта підприємницької діяльності, чи то фізичної, чи то юридичної особи. Придбавши “підприємство”, покупець - юридична чи фізична особа - може використовувати його або для ведення підприємницької діяльності, якщо він володіє такою правосуб'єктністю, або створити нове підприємство, або придбаний об'єкт внести як статутний фонд.

Особливістю договору купівлі-продажу ЄМК підприємства насамперед є істотні умови, що викладаються в ньому. Так істотними умовами договору купівлі-продажу ЄМК підприємства були визначені: 1) дані, що дозволяють певним чином встановити наявність ЄМК підприємства та його склад, тобто ідентифікувати та оцінити в цілому та пооб'єктно; 2) вартість ЄМК підприємства (як правило, визначається сукупна вартість ЄМК та чиста вартість ЄМК). Цей договір можна вважати дійсним за наявності наступних документів: а) акта інвентаризації; б) бухгалтерського (передавального)

балансу; в) висновків незалежного аудитора про склад і вартість ЄМК підприємства; 4) переліку всіх боргів (зобов'язань), що включені до складу ЄМК, із зазначенням кредиторів, характеру, розміру і строків їх вимог; 5) власне договору купівлі-продажу ЄМК підприємства у вигляді єдиного документа — генерального договору, підписаного сторонами, в якому містяться елементи різних договорів (ч. 2 ст. 628 ЦК України). Потім договір повинен бути складений, розглянутий та підписаний сторонами спільно. Він підписується лише після того, як сторони складуть і узгодять вище перелічені документи. За відсутністю хоча б одного документа письмова форма договору вважається порушеною, а сам договір недійсним.

У підрозділі 3.2 “Договір оренди підприємства як єдиного майнового комплексу” були визначені дисертантом особливості укладання зазначеного договору на підставі чинного законодавства, проаналізовані проблеми, з якими стикаються учасники зазначених договірних відносин та запропоновані спеціальні умови, за наявності яких простежується, на думку автора, специфіка зазначеного виду договору як найважливішого в підприємницькій сфері. Останні були викладені наступним чином: 1) повинні бути зазначені довготривалі строки, наприклад, на строк 25 і більше років (мінімальний строк - 12 місяців); 2) орендна плата може включати додатково зобов'язання орендаря сплачувати усі податки, збори, штрафи та інші обов'язкові виплати щодо обкладання підприємства як ЄМК; 3) умова про підтримання в належному (у період повної амортизації під час оренди) і діючому (робочому) стані рухомого майна та приналежностей, що входять до складу ЄМК; 4) умова про здійснення природоохоронних та відновлюваних (рекреаційних) та інших робіт орендарем; 5) умова про здійснення поточного ремонту або заміни новими предметами подібного виду й якості, що передані в оренду; 6) умова про надання права здійснювати публічні роботи орендодавцю та третім особам, що є власниками об'єктів, котрі межують із територією, на якій розташований зазначений ЄМК; 7) умови, що регламентують положення недобудов або інших споруд (об'єктів нерухомості), що знаходяться на території ЄМК; 8) умова про збереження вільними і необтяженими всі права на сервітути; 9) умови стосовно відступу права оренди або щодо заборони здійснювати будівництво або вносити будь-які зміни в планування забудови на території ЄМК; 10) гарантійні умови повинні забезпечувати орендодавця від будь-яких позовів, витрат, претензій і вимог, пов'язаних із спричиненням шкоди третім особам, яке можуть виникнути прямо або непрямо внаслідок реалізації орендарем права користування або володіння зазначеним майном; 11) особливою умовою є визначення строку, наприклад, за шість місяців до закінчення договору оренди, коли орендар повинен дозволяти особам, які

мають правомочності від орендодавця в письмовій формі, в будь-який раціональний денний час проводити огляд (ознайомлення) із орендованою нерухомістю для подальшого укладення договору з новим орендарем.

У підрозділі 3.3 “Договір управління підприємством як єдиним майновим комплексом” досліджується проблема управління майном в контексті змін ЦК України, опрацьовані міркування провідних вчених (Р.А. Майданика, Є.О. Суханова) та охарактеризований порядок укладання, зміни та припинення зазначеного договору, його суб'єктно-об'єктний склад, ознаки та особливості. Дисертант розглянув також на сторінках зазначеного підрозділу проблеми успадкування приватного (унітарного) підприємства. Шляхи вирішення даної проблеми були визначені на підставі аналізу норм VI книги ЦК України, спеціального законодавства, які можна застосувати за відсутності в сучасному цивільному законодавстві норм про встановлення відповідного управління. Необхідність їх запровадження обґрунтовується саме в цьому підрозділі.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовані найбільш істотні положення та пропозиції, які отримані в результаті дисертаційного дослідження даної теми, даються підсумкові рекомендації щодо встановлення механізму правового регулювання обороту підприємства як ЄМК. Зазначається, що понятійна конструкція “підприємство як єдиний майновий комплекс” з'явилась в другій половині XIX ст., насамперед, у Німеччині. А з останньої чверті зазначеного століття увійшло в тексти цивільних законодавчих актів переважної більшості держав Європи, зокрема, дореволюційної Росії, але з деякими відмінностями. Сучасна концепція двохаспектного розуміння поняття “підприємство” потребує певного тлумачення з боку правознавців, щоб в різних галузях права поняття підприємство застосовувати належним чином. Тому було запропоновано такий підхід, що в залежності від визначення цілій відповідного закону, а саме з якої точки зору його норми розглядають підприємство (або в якості суб'єкта права, або в якості об'єкта права), то такий і аспект зазначеного поняття.

“Майновий комплекс” у контексті законодавства може бути “єдиний” (за ст. 191 ЦК), а може бути і “цілісним” (за ст. 19 Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” тощо), або “єдиним цілісним” (за ст. 146 ГК України). У свою чергу, п. 3.2.8 ст. 3 Закону України “Про податок на додану вартість” надає також визначення ЦМК як активів, сукупність яких забезпечує ведення окремої підприємницької діяльності на постійній і регулярній засадах, і строк

використання яких перебільшує 12 місяців. Отже, диспозиція ст. 191 ЦК України (“якщо інше не встановлено договором або законом”), на думку автора, дозволяє змінювати в договорі зміст підприємства як ЄМК. Тобто, якщо до його складу не включати права вимоги (як нематеріальні активи), борги (“пасиви”) тощо воно стане аналогом ЦМК (за умови понад 12 місяців строку використання), але все рівно залишиться підприємством, яке використовується для здійснення підприємницької діяльності.

Реальне набуття цивільних прав на підприємство як ЄМК відбувається за допомогою договорів купівлі-продажу, оренди та управління майновим комплексом, котрі дозволяють здійснити передачу права власності або інших речових прав без тривалих і додаткових процедур, а найголовніше зберегти функціональну привабливість цього об'єкта. Яскравим прикладом вищезазначеного є оренда ЄМК підприємства, що потребує реорганізації внаслідок правонаступництва, і де природно підприємство як самостійний суб'єкт господарювання зникає, адже воно втрачає ознаку мати відокремлене майно. У свою чергу, наявність різних видів унітарних підприємств, що створені одним засновником, може передбачати умови повного переходу прав і обов'язків по даному підприємству, майновий комплекс якого передається в цілому в оренду. Тут відбувається перехід права господарського відання від підприємства, що ліквідується, до орендодавця, який засновує орендне підприємство, користуючись ЄМК на праві господарського відання. Зазначений перехід дозволяє стверджувати, що перед нами об'єкт оренди - підприємство як “єдиний”, а не “цілісний” майновий комплекс, адже передаються за правонаступництвом і “активи” і “пасиви”, що були власністю підприємства — суб'єкта господарювання, яке ліквідовано за рішенням його засновника. Таким чином, поняття “єдиний” і “цілісний” мають більше спільного, аніж відрізняються по суті. Тобто, на думку автора, тільки наявність або відсутність майнових і немайнових прав, що обумовлюють особливий режим власності щодо підприємства як об'єкта, додають характерну рису (ознаку) цьому майновому комплексу або “єдність”, або “цілісність”.

Було зазначено, що власникові як законному володільцю підприємства як об'єкта цивільних прав надається увесь обсяг юридичних механізмів захисту свого права на це майно, закріплених у вітчизняному законодавстві. Наводиться також перелік найбільш поширених справ з економічних спорів, що можуть виникнути із цивільно-речових та господарсько-договірних правовідносин стосовно підприємства як об'єкта цивільних прав (дивіться Зведену таблицю в Додатку, де сформульовані пропозиції з дванадцяти випадків цивільного позову).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Галіахметов І. Проблеми запровадження реєстрації прав власності на підприємство як об'єкт нерухомості // Підприємництво, господарство і право. - 2003. - № 3. - С. 31-33.

2. Галіахметов І. Концептуальні положення про підприємство в умовах розвитку цивільного права // Підприємництво, господарство і право. - 2003. - № 9. - С. 32-36.

3. Галіахметов І. Підприємство як об'єкт купівлі-продажу // Підприємництво, господарство і право. — 2004. - № 9. - С. 78-81.

4. Галіахметов І. Підприємство як об'єкт оренди // Підприємництво, господарство і право. - 2004. - № 11. - С. 42-45.

5. Галіахметов І. Правове забезпечення цивільно-правового захисту прав на підприємство як єдиного майнового комплексу // Вісник господарського судочинства. - 2004. - № 4. - С. 165-169.

6. Галіахметов І. Підприємство як майновий комплекс в системі об'єктів цивільних прав // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень '2004”. - Том 5. Право. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. - 76 с. - С. 14-17.

7. Галіахметов І. Сравнительно-правовая характеристика предприятия в положениях гражданского права России и Украины // Историко-правовые и социально-экономические аспекты развития общества. Сборник материалов III Межвузовской научно-практической конференции (м. Чернігів, 2004 року). - Чернігов: Українсько-російський інститут (філіал) Московського державного відкритого університету, 2004. - 204 с. - С. 122-125.

8. Галіахметов І. Підприємство як об'єкт спадкових відносин // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції “Науковий потенціал світу '2004”. - Том 50. Право. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. - 71 с. - С. 27-30.

9. Галіахметов І. Понятійна конструкція “майновий комплекс” в системі об'єктів цивільних прав // VIII науково-практична конференція викладачів, співробітників та студентів Чернігівського державного інституту економіки і управління. ТЕЗИ. - Чернігів: ЧДІЕУ, 2004. - 232 с. - С. 136-137.

АНОТАЦІЯ

Галиахметов І.А. Підприємство як об'єкт цивільних прав. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. — Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню правової природи підприємства як майнового комплексу, особливостей і напрямків правового регулювання цивільного обороту підприємства. Доведено необхідність системного підходу у визначенні підприємства як об'єкта цивільних прав, порядку їх набуття, зміни та припинення, в тому числі під час обтяження їх іпотекою. Обґрунтовані способи набуття права власності та визначення моменту переходу речових прав на підприємство як ЄМК. Внесені пропозиції щодо здійснення реєстрації права власності та інших речових прав на підприємство як ЄМК. Сформульовані та вирішені проблеми здійснення речових прав юридичними особами на господарювання з ЄМК власника, в тому числі особливості здійснення управління підприємством при іпотеці. Аргументовані пропозиції щодо порядку укладання та викладення змісту договорів купівлі-продажу, оренди і управління майном як підстав здійснення цивільних прав на підприємство.

Ключові слова: підприємство, єдиний майновий комплекс, цілісний майновий комплекс, іпотека підприємства, договір купівлі-продажу єдиного майнового комплексу, договір оренди єдиного майнового комплексу, договір управління підприємством.

АННОТАЦИЯ

Галиахметов И.А. Предприятие как объект гражданских прав. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2005.

Диссертация посвящена комплексному исследованию понятия “предприятие” как объекта гражданских прав в соответствии с действующим законодательством Украины. В работе исследуются: предпосылки возникновения и эволюция понятия “предприятие”, его правовая природа, признаки и

характерные черты; элементы (состав) имущественного комплекса предприятия, их определения; понятийные конструкции “единый имущественный комплекс” и “целостный имущественный комплекс”, их сравнительно-правовая характеристика; способы приобретения права собственности и иных вещных прав на предприятие как имущественного комплекса; особенности ипотеки на предприятие как имущественного комплекса; договоры как основания реализации гражданских прав на предприятие, что предусмотрены Гражданским кодексом Украины.

Первый раздел диссертации посвящен общей характеристике предприятия как объекта гражданских прав, отдельных элементов имущественного комплекса предприятия, классификации данного понятия по различным критериям, что подтверждает признаки объекта гражданских прав. Показано, что исследование понятия “предприятие” было обусловлено необходимостью рассмотрения его не только как экономической категории, а, прежде всего как правовой категории - объекта гражданских прав — в связи с приобретением им великой ценности в системе экономических связей в период промышленной революции, вовлечения его в гражданский оборот всех без исключения государств. Рассмотрена была эволюция определения предприятия в правовых нормах как имущественного комплекса в условиях развития гражданского права и его кодификации в Украине начиная с конца XVIII в. и до наших дней. Поскольку правовая система Украины не рассматривала в период второй кодификации гражданского права предприятие в качестве объекта гражданских прав, то были проанализированы правовые концепции, что выдвигались в первой половине XX в. и правовые нормы зарубежных стран, что определяют предприятие как имущественный комплекс.

Проанализированы также различные точки зрения относительно правовой природы предприятия как единого имущественного комплекса и обоснована целесообразность комплексного подхода к правовому регулированию гражданского оборота предприятия.

Во втором разделе работы исследовано предприятие как объект вещных прав. Определены способы приобретения права собственности на предприятие как имущественный комплекс и правовое регулирование вещных прав юридических лиц на хозяйствования с имущественным комплексом (предприятием) собственника. Дана характеристика ипотеки предприятия согласно законодательству Украины и обосновано утверждение о том, что необходимо отличать правовую природу управления предприятием, которое находится в ипотеке, от правовой природы управления предприятием как имущественным комплексом.

В третьем разделе исследуются особенности порядка заключения, изменения, расторжения, субъектно-объектный состав, содержания договоров купли-продажи, аренды и управления предприятием как имущественным комплексом. На страницах указанного раздела проанализированы нормативно-правовые акты, что используются при заключении указанных договоров, предложена структура договора купли-продажи предприятия, определены необходимые специальные условия договора аренды единого имущественного комплекса предприятия, обусловлена необходимость использования договора управления частным (унитарным) предприятием во время его унаследования.

Ключевые слова: предприятие, единый имущественный комплекс, целостный имущественный комплекс, ипотека предприятия, договор купли-продажи единого имущественного комплекса, договор аренды единого имущественного комплекса, договор управления предприятием.

SUMMARY

Igor A. Ghaliahmetov. Civil rights of enterprise as object. - Manuscript.

Dissertation to submit for Candidates degree of juridical science in speciality 12.00.03 - Civil law and Civil process; Family law; Private International law. -Odessa national academy of law, Odessa, 2005.

Dissertation devote to complex research of “enterprise” conception as an object of civil rights in accordance to Ukrainian legislation currently in force. Researching in this work: “enterprise” beginning and evolution conception preconditions, it law's nature, signs and characteristic features, elements (composition) of property complex of enterprise, their determination, conceptual construction “indivisible complex of property” and “integrity complex of property”, their law's comparative characteristic; ways of acquisition rights of property and other indivisible rights on enterprise as indivisible complex; enterprise mortgage as indivisible complex features; contracts as foundations of realization of civil rights on enterprise which stipulated by Civil code of Ukraine.

Key words: enterprise, indivisible complex of property, integrity complex of property, enterprise mortgage, purchase and sale contract for enterprise, lease contract for enterprise, enterprise's management contract.